

Прегледни рад

Игор Ђ. ВУКАДИНОВИЋ*

Балканолошки институт САНУ, Београд

ЕКОНОМСКИ И ПРОСВЕТНИ ПРЕОБРАЖАЈ АУТОНОМИЈЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ (1958–1965)

Апстракт: Одлука Савеза комуниста Југославије на Седмом партијском конгресу 1958. године да ојача положај националних мањина и посвети посебну пажњу економском развоју Аутономне косовско-метохијске области из корена је променила друштвену слику овог простора. Период између 1958. и 1965. године означава епоху најинтензивнијег привредног и просветног развоја аутономије Косова и Метохије. Област је забележила највећу стопу економског раста након Другог светског рата и отворила нове погоне текстилне, прехранбене, хемијске и електроиндустрије. Број ученика основних школа је готово удвостручен, а оснивањем факултета у Приштини и виших школа у Косовској Митровици, Пећи и Призрену, овај простор је премрежен високошколским установама.

Кључне речи: Косово и Метохија, економија, просвета, Савез комуниста Југославије, Приштина, Едвард Кардељ, Фадиљ Хоџа.

УВОД – УКЉУЧИВАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОЛИТИЧКОГ ВРХА У КУЛТУРНЕ И ЕКОНОМСКЕ ПРОБЛЕМЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

У другој половини педесетих година југословенски државни и партијски врх почео је да показује посебно интересовање за положај Аутономне косовско-метохијске области у Србији (Гаталовић 2016). Ова промена је објашњавана идеолошким, економским и „реалполитичким“ аргументима. Централни комитет Савеза комуниста Југославије је у децембру 1956. године формирао Комисију за националне мањине, која је почела са радом два месеца касније. Задатак Комисије био је да се бави проблематиком националних мањина у Југославији, културно-просветног и економског јачања њиховог положаја, али и питањем удела припадника мањинских заједница

* Истраживач сарадник, vukadinovicigor3@gmail.com

у државној управи, предузећима, администрацији и у партијским комитетима.¹ Комисија је на првом заседању 28. фебруара 1957. године закључила да албанска национална мањина „као најбројнија, има своје властите проблеме“ и да је стога неопходно да се за њу доносе диференцијална решења у односу на остале мањинске заједнице.² Међутим, комисија је игнорисала чињеницу да Албанци чине већину у управљачкој структури Аутономне косовско-метохијске области (*Narodni odbor АКМО 1943–1953: 937–953*). Националну заједницу која је политички доминирала у овој аутономној јединици, Комисија је третирала као угрожену мањину чији је положај неопходно ојачати.³ Комисија за националне мањине је на себе преузела и задатак да води бригу о економском и културном положају косовско-метохијске аутономије у Србији (Гаталовић 2016: 125-127). Један од првих закључака Комисије био је да су досадашња улагања у економију Косова и Метохије била „недовољна“ и да економско и културно заостајање Косова и Метохије може да има и „негативне политичке последице“.⁴ Сличан закључак донела је и Комисија за националне мањине формирана при Социјалистичком савезу радног народа Југославије.⁵

Упитање савезног нивоа власти у питање положаја аутономне области у Србији интензивирано је у наредном периоду. Овај приступ додатно је учвршћен у новом партијском програму, који је усвојен на Седмом конгресу СКЈ у Љубљани 1958. године. Осма глава програма односила се на међунационалне односе и у њој је засебна тачка била посвећена правима националних мањина. СКЈ је као позитивну тенденцију означио повећање удела националних мањина у „органима друштвеног самоуправљања“ и истакао

- 1 Архив Југославије (АЈ), фонд 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.1/1, Стенографске белешке и записник са састанка Комисије за националне мањине, 28. 2. 1957: 4–10.
- 2 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.1/1, Стенографске белешке и записник са састанка Комисије за националне мањине, 28. 2. 1957: 1–2.
- 3 Средином педесетих година, Албанци су чинили преко 60% посланика у Народном одбору АКМО. Од једанаест чланова Извршног већа АКМО, шест су били Албанци, укључујући и председника Фадила Хоџу. Национални састави средских народних одбора углавном су се поклапали са националним саставом становништва срезова, што је Албанцима омогућио натополовичну већину одборника у свим срезovima, осим Звечанског. Видети: Архив Косова и Метохије (АКМ), *Këshili popullor krahinor*, 1953, кутија (к.) 8, Витина, Преглед Одржаних седница НО општина и НО среза на терену среза Горњоморавског; АК, *Këshili popullor krahinor*, 1953, к. 9, Срез Источки, Преглед одржаних седница средског већа, већа произвођача и заједничке седнице оба већа, 24. децембар 1953. Преглед одборника НО општина среза Ситничког за јануар 1953, 12. 2. 1953.
- 4 АЈ, 507, ЦК СКЈ, XVIII–К.11/2, Подаци о привредној ситуацији националних мањина, стр. 4.
- 5 АЈ, 142, ССРНЈ, фасцикла (ф.) 110, архивска јединица (а.ј.) 782, Извештај Комисије за националне мањине ССРНЈ: Актуелни проблеми националних мањина у Србији, 11. 4. 1959.

да однос Југославије према националним мањинама не зависи од спољнополитичких односа са суседним земљама (*VII kongres Saveza komunista Jugoslavije* 1958: 199). У програму је истакнуто да је јединство Југославије могуће искључиво на бази националне равноправности, као и да је неопходан услов за то постојање „материјалне основе равноправности“. Ову формулацију албански функционери у партији су искористили да покрену кампању за повећање удела Албанаца у структури запослених на Косову и Метохији, која се у пракси спроводила истискивањем Срба и осталих неалбанаца из косовскометохијских предузећа.⁶ Повезивање националног и економског питања дошло је до изражаја у тачки „Стална брига за убрзавање привредног развитка неразвијених рејона“. Партија се обавезала да ће додатно помагати економски развој три најнеразвијеније републике и Аутономне косовско-метохијске области (*VII kongres Saveza komunista Jugoslavije* 1958: 1055-1056).

Проширени састанак Извршног комитета ЦК СКЈ 2. марта 1959. године у целости је посвећен питању националних мањина у Југославији и економског развоја Аутономне косовско-метохијске области. Едвард Кардељ је на састанку био најгласнији поборник јачања положаја националних мањина. Он је предложио да се националне мањине у Југославији почну сматрати „пуноправним народима“, а њихови представници пуноправним члановима југословенског друштва (Pelikan 2011: 242). У Закључцима који су на седници усвојени, посебно је издвојено питање економског развоја заосталих подручја Југославије. Тада је изричито наведено да се СКЈ мора засебно бавити развојем подручја које је настањено „најбројнијом, албанском националном мањином“. На тај начин, албанска национална мањина је била једина национална заједница експлицитно споменута у документу. Извршни комитет ЦК СКЈ је економски развој подручја настањеног Албанцима означио као кључ за решавање осталих питања у вези са овом националном мањином (Рајовић 1985: 468-470).

Велика промена у односу СКЈ према аутономији Косова и Метохије и албанској националној мањини у Србији објашњавала се тиме да се југословенски врх водио „практичним интересима“, те је проценио да економска и културна заосталост Косова и Метохије представљају „кочницу“ за развој Југославије и потенцијални извор политичке нестабилности. Међутим, Савез комуниста Југославије овакав приступ није применио у случају

6 Идеју отпуштања Срба са посла и запошљавања Албанаца како би се „поправила национална структура запослених“, албански функционери Фадиљ Хоѡа и Џавид Нимани су први пут споменули на седници Извршног комитета ЦК Србије 27. јануара 1959. године. Видети: АС, Б-2, Извршни комитет ЦК СКС, к. 2, Стенографске белешке са проширене седнице Извршног комитета ЦК СК Србије одржане 27. 1. 1959. године, стр. 42, 98.

српских крајева у Хрватској, који су били готово у потпуности заобиђени индустријализацијом у овим републикама, а покретање овог питања било је строго забрањено у југословенском јавном дискурсу педесетих и шездесетих година (Вјелажас 2010: 130-131). Инцијатор укључивања савезног нивоа власти у питање економског положаја Косова и Метохије и отварања питања националних мањина био је Едвард Кардељ, заступник курса слабљења Југославије и јачања државности република (Ђосић 2009: 196-197). Због залагања за постепену разградњу југословенске државе, Кардељ и словеначко руководство су крајем педесетих година дошли у прикривени сукоб са српским руководиоцима, предвођеним Александром Ранковићем. Пошто је у руководству Србије препознао препреку за реализацију својих планова, Кардељ је одлучио да отварањем мањинског питања и јачањем аутономије Косова и Метохије постави темеље за дестабилизацију Србије и слабљење њеног положаја у Југославији. У наредном периоду, утицај Србије на Косову и Метохији постајао је све више ограничен савезним надгледањем економског развоја АКМО и савезном политиком према националним мањинама.

ЕКОНОМСКИ РАЗВОЈ

Средином педесетих година у Аутономној косовско-метохијској области је живело око 950.000 људи, од чега је свега 268.000 становника било економски активно, претежно у пољопривреди. У индустријској производњи било је запослено 31.000 радника.⁷ Перспективни план Југославије од 1957. до 1961. године је као један од најважнијих циљева истакао развој неразвијених подручја у држави. У пракси су „подручја“ поистовећивана са републикама и две аутономне јединице у Србији, тако да је брига за неразвијене крајеве у Југославији сведена на финансирање развоја Македоније, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Аутономне косовско-метохијске области. Прва конкретна мера била је одлука да се из савезног буџета издвоји 80 милијарди динара за Македонију и 50 милијарди динара за инвестиције у Аутономној косовско-метохијској области. Највећи део донације, 22,7 милијарди динара, издвојено је за развој индустрије и рударства у области, 16,85 милијарди уложено је у пољопривреду, а остатак је намењен за саобраћај и финансирање Обласног инвестиционог фонда Косова и Метохије (*Društveni plan privrednog razvoja Autonomne kosovsko-metohijske oblasti* 1958: 19; ur. Osić, Babić i dr. 1991: 44).

Народни одбор Аутономне косовско-метохијске области је 28. децембра 1957. године усвојио Друштвени план привредног развоја АКМО

7 АЈ, 142, ССРНЈ, ф. 110, а.ј. 782, Извештај Комисије за националне мањине ССРНЈ: Актуелни проблеми националних мањина у Србији, 11. 4. 1959.

од 1957. до 1961. године, који је означио преокрет у економском развоју области. Промена се огледала у великим инвестицијама, које су се заснивале на финансијској подршци из савезног буџета (*Društveni plan privrednog razvoja Autonomne kosovsko-metohijske oblasti* 1958: 15-21; Гаталовић 2016: 273-275).⁸ Планирано је запошљавање 29.000 радника, чиме би укупан број радника на Косову и Метохији био готово удвостручен и износио би 60.000. Циљ плана био је раст индустријске производње од 97% у односу на 1956. годину и укупан раст БДП-а од 84,3% (*Društveni plan privrednog razvoja Autonomne kosovsko-metohijske oblasti* 1958: 19-21). Донација југословенског нивоа власти у износу од педесет милијарди динара представљала је окосницу петогодишњег плана 1957–1961. и привредног процвата области у наредном периоду (*VI обласна конференција Социјалистичкој савеза радној народа Србије за Косово и Метохију* 1961: 21). Један од циљева инвестиција било је и повећање националног дохотка по глави становника, који је у Аутономној косовско-метохијској области 1957. године износио 41,6% од националног дохотка по глави становника у Југославији.⁹

Од 1956. до 1960. године укупан национални доходак на Косову и Метохији је порастао за 35,8%, а у истом периоду бројност радничке класе је повећана за 39%, пошто је запослено 14.000 нових радника. Већ 1959. године Комисија за националне мањине СКЈ је закључила да је се „може говорити о економском препороду Косова и Метохије“.¹⁰ Инвестиције Југославије у привреду АКМО постале су видљиве на терену 1961. године, пуштањем у производњу површинског копа лигнита „Косово“ код Приштине, рудника олова и цинка „Кишница“, ткачнице памука у Ђаковици, ткачнице свиле у Призрену, фабрике тила у Гњилану и фабрике лепенки у Лиљану (*VI обласна конференција* 1961: 274; Вукадиновић 2019: 240; Гаталовић 2016: 274).¹¹

Највећи пројекат који је завршен 1962. године била је термоелектрана „Косово I“ у Обилићу, а исте године отворене су фабрика шећера у Пећи и фабрика суперфосфата у Косовској Митровици (Николић 1963: 24-25; Гаталовић 2016: 282). Извршене су реконструкције и проширивање капацитета фабрике уља у Урошевцу, предузећа „Мермер“ у Пећи и фабрике за производњу дувана у Гњилану. Укупне инвестиције у АКМО од 1956.

8 АКМ, Lidhja e Komunistëve të Kosovës, к. 568, Девета покрајинска конференција Косова и Метохије 1965, Развој привреде Косова и Метохије у периоду од 1947. до 1963. године са освртом на проблеме развоја од Осме обласне конференције СКС до данас, стр. 4-5.

9 АЈ, 507, ЦК СКЈ, XVIII–К.11/8, Реферат о економском стању у АКМО, 9. 6. 1959.

10 АЈ, 507, ЦК СКЈ, XVIII–К.11/8, Досадашњи и будући развој АКМО, 18. 7. 1959: 6.

11 АКМ, Lidhja e Komunistëve të Kosovës, к. 568, Девета покрајинска конференција Косова и Метохије 1965, Развој привреде Косова и Метохије у периоду од 1947. до 1963. године са освртом на проблеме развоја од Осме обласне конференције СКС до данас, стр. 4-7.

до 1960. године износиле су 65 милијарди динара, од чега је 77% представљало неповратну помоћ из федерације. Шездесетих година извршена је реконструкција саобраћајних путева и железничких пруга на Косову и Метохији, и дошло је до експанзије саобраћаја. Док је 1961. године у општини Урошевац шеснаест особа поседовало аутомобиле, девет година касније број власника аутомобила у општини износио је 560 (ур. Малетић, Стојић 1975: 236).

Инвестиције у привредне и непривредне делатности АКМО од 1956. до 1960. године биле су три пута веће него инвестиције у периоду 1952–1956. године. БДП на Косову и Метохији је од 1960. до 1964. године порастао за 58,6%. Отварање великих привредних објеката омогућило је да се у периоду 1960–1964. године запосли 23.933 нових радника. Савезна помоћ косовско-метохијској привреди институционализована је 1961. године, кроз формирање „Фонда за развој недовољно развијених подручја“. Након доношења Устава 1963. године фонд је постао уставна категорија, а 1965. године установљен је „Фонд Федерације за кредитирање бржег развоја привредно недовољно развијених република и аутономних покрајина“, који је представљао један од кључних елемената југословенске и косовско-метохијске привреде у наредне две деценије (ур. Осић, Бабић и др. 1991: 45; Prifti, Verli 1993: 253).

Инвестиције у АКМО 1960–1964. године биле су два пут веће у односу на инвестиције у претходних пет година. Просечна годишња стопа економског раста на Косову и Метохији од 1957. до 1963. године износила је 7,9%, што није забележено ни у једном другом седмогодишњем периоду за време социјализма (Роровић 2009: 30 - 32; ур. Hadžibuli, Vašota i dr. 1972). БДП по глави становника је од 1957. до 1964. године порастао за 41,7% (Gusja 1982: 15; Вукадиновић 2019: 240; Gatalović 2016a: 123) Кључни фактор поменутих економских показатеља била су финансијска средства југословенске федерације, која су у инвестицијама на Косову и Метохији у периоду 1957–1964. године учествовала са преко 70%.¹²

Изузетно амбициозни привредни планови у периоду од 1957. до 1964. године нису остварени у потпуности. Ипак, Покрајински комитет је у извештају који је поднет Деветој покрајинској конференцији СКС за Косово и Метохију 1965. године констатовао да је у протеклом периоду извршен „друштвено-економски преображај Косова и Метохије“ (*Izveštaj Pokrajinskog komiteta o radu SKS na Kosovu i Metohiji od VIII oblasne do IX pokrajinske konferencije* 1965: 8-10).

Корените промене у привредној структури Косова и Метохије у периоду 1957–1965. године потврђују и статистички подаци. Примарни сектор,

12 АЈ, 837, КПР, II–1/130, Титова посета Косову и Метохији, 21. 3. 1967, Проблеми привредног развоја Косова и Метохије у протеклом периоду, стр. 6.

који обухвата пољопривреду и шумарство, је 1957. године чинио око 55% БДП-а на Косову и Метохије, а секундарни сектор, односно индустрија и занатство, 34,2%. Након осам година, 33,1% БДП-а на Косову и Метохији је долазило из примарног сектора, а удео секундарног сектора је порастао на 47,1%. У истом периоду је забележен раст терцијалног сектора (саобраћај, туризам, банкарство и остале непроизводне делатности) са 10,9% на 19,8% (Limani 1980: 57).

Табела 1. Промене у структури привреде Косова и Метохије у периоду између 1957. и 1965. године.

	Примарни сектор	Секундарни сектор	Терцијални сектор
1957. година	54,9%	34,2%	10,9%
1965. година	33,1%	47,1%	19,8%

До крушних промена је дошло и унутар секундарног сектора привреде. Индустрија Косова и Метохије је постала мање зависна од експлоатације рудних богатстава обојене металургије. Отварање фабрика текстилне индустрије, хемијске индустрије, електроиндустрије, индустрије коже и обуће и индустрије дувана довело је до смањивања удела тешке индустрије у укупној производњи (Mađaraj 1989: 45). Ипак, рудна богатства Покрајине имала су велики значај и на југословенском нивоу, о чему сведоче подаци о учешћу Косова и Метохије у укупној југословенској производњи одређених производа 1965. године.

Табела 2. Учешће Аутономне покрајине Косова и Метохије у укупној југословенској производњи одређених производа 1965. године.¹³

	Југославија	Косово и Метохија	учешће АП КиМ у производњи СФРЈ
електрична енергија	15.523 kWh	963 kWh	6,2%
угаљ	29.957.000 t	2.438.000 t	8,1%
олово-цинкане руде	2.358.000 t	1.987.000 t	84,2%
рафинисано олово	101.504 t	81.638 t	80,4%
каустично печени магнезит	28.163 t	21.529 t	76,4%
сребро	129 t	116 t	89,9%

Руднички комплекс Трепча представљао је један од највећих рудничких постројења у Југославији, захваљујући чему је град Косовска Митровица остварио брз економски и демографски успон (Симијановић 2018: 244–245). У привреди Косова и Метохије шездесетих година постојао је проблем

13 АЈ, 837, КПР, II–1/130, Посета председника Тита Косову и Метохији 25–28. марта 1967, Белешка у вези пута Тита на Косово и Метохију, Проблеми привредног развоја Косова и Метохије у протеклом периоду, стр. 10.

неуједначене развијености општина. Косовска Митровица је 1960. године остварила национални доходак по глави становника који је износио 136% од југословенског просека. С друге стране, општина Драгаш, као најсиромашнија у АКМО, остварила је доходак по глави становника у износу од свега 10% од југословенског просека.¹⁴

Заостајање Косова и Метохије у друштвеном развоју било је нарочито изражено у сфери здравства. Болести дигестивног тракта и инфективне болести су, услед ниског нивоа хигијене, на овом простору биле присутније него у остатку Југославије (Роровић 2009: 35 - 36). Био је присутан и проблем недостатка квалификованог медицинског кадра (Трајковић 2009: 332-333). На целој територији АКМО је 1958. године радило укупно 68 лекара опште праксе и 7 стоматолога, што је било недовољно за расуће здравствене потребе становништва (*Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1958 – 1959 1962*: 762). И на овом подручју остварен је напредак током шездесетих година, иако је и на крају те деценије број лекара у покрајини био недовољан (Живковић 2011: 141).

Подаци о економском процвату Косова и Метохије у периоду 1957–1964. године демантују распрострањену тезу о „угњетавању Албанаца“ у времену док је Александар Ранковић заузимао високе државне функције у Југославији. Велике југословенске инвестиције у област спречиле су масовне економске миграције становника Косова и Метохије у остале крајеве Југославији. Повећање животног стандарда у овом периоду утицало је и на повећање natalитета, а Косово и Метохија је шездесетих година представљало једино подручје Југославије на којем се број живорођене деце повећавао. Економски процват АКМО крајем педесетих година поклопио се са првим извештајима о безбедносном притиску на неалбанско становништво и појави политички мотивисаног исељавања Срба са Косова и Метохије (Јевтић 1990: 38) Процеси угрожавања Срба и њиховог исељавања додатно су интензивирани након Брионског пленума 1966. године (Ристановић 2018: 255-256).

РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА

Подручје Косова и Метохије је након Другог светског рата имало око 70% неписменог становништва, због чега је питање школства на овом простору заузимало посебно место у политици Савеза комуниста Југославије (Islami 1982: 220). Поред организовања течајева за описмењавање, партијски функционери су предузимали мере развоја школске мреже,

14 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.11/14, Неки основни подаци о досадашњем развоју АКМО, стр. 15-16.

а главни циљ био је повећање броја ученика и наставника у области. Војници и официри НОВЈ, који су поседовали учитељско образовање повучени су са фронта и укључени у наставу. Учители и наставници који су били ангажовани у просветном систему фашистичке Велике Албаније од 1941. до 1944. године, задржани су на послу. (*Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1943–1953* 1953: 28).¹⁵

Највећи изазов основног и средњег образовања у области био је недостатак квалификованих просветних радника. Услед политике брзог ширења школске мреже овај проблем није могао бити решен у кратком року. Школске 1958/1959. године око 70% албанских учитеља и наставника у АКМО је било неквалификовано. На Косову и Метохији 1959. године није постојала ниједна школа у којој су сви просветни радници имали неопходне стручне квалификације.¹⁶ Власти су овај проблем најпре решавале кроз стручне педагошке курсеве у Приштини и Призрену, а током педесетих година у учитељским школама отворена су додатна одељења за запослене неквалификоване учитеље и наставнике. Школске 1962/1963. године 493 учитеља на Косову и Метохији, од којих су 373 били Албанци, похађали су ова одељења у учитељским школама у Приштини, Призрену, Ђаковици, Урошевцу, Гњилану, Косовској Митровици и Вучитрну.¹⁷ Неквалификовани учители запослени у настави су учитељске школе уместо за четири завршавали за две године. Поред тога, многи од њих су похађали и летње семинаре на којима су припремани за полагање предмета учитељске школе.¹⁸

Власти АКМО су 1957. године одлучиле да већу пажњу посвете и материјалном аспекту школства. Многе школе су биле смештене у неодговарајућим објектима и зградама које нису испуњавале педагошке и хигијенске услове. Дешавало се и да се школска настава принудно обавља у приватним кућама, џамијама и кафанама (*Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti* 1953: 747; Славковић 2018: 467). Народни одбор Аутономне косовско-метохијске области је 1957. године донео Одлуку о условима за изградњу школских зграда и опреме, према којој је прописано да све школске граде убудуће морају испуњавати неопходне урбанистичко-педагошке критеријуме. Одлуком је предвиђено да сваки пројекат школске зграде претходно мора добити сагласност од комисије Савета за школство (*Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1956–1957* 1961: 705-707).

15 АЈ, 315, Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ, ф. 3, а.ј. 883.

16 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.9/22, Аматерске и професионалне културно-просветне установе; Културно-просветни проблеми национални машина, стр. 5.

17 АЈ, 318, ф. 94, а.ј. 127, Проблем неписмености (1962–1967), Ваншколски облици образовања одраслих у АКМО, стр. 6–7.

18 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.9/22, Аматерске и професионалне културно-просветне установе; Културно-просветни проблеми национални машина, стр. 6

У складу са смерницама Министарства просвете из 1945. године, припадници националних мањина похађали су наставу на матерњем језику, а језик републике у којој су се налазиле похађали су у фонду од три часа недељно.¹⁹ Албански ученици слушали су наставу на албанском језику, а 1951. године уведена је и настава на турском језику за припаднике турске националне мањине.²⁰ Број ученика на Косову и Метохији перманентно је растао педесетих и шездесетих година (*Privredni i društveni razvoj SAP Kosova 1947–1972 1974*: 125).²¹

Табела 3. Промене броја ученика основних школа на Косову и Метохији од 1956. до 1965. године, према наставном језику.

	укупно	српски	албански	турски
1956/1957.	122.091	40.224	78.395	2.472
1965/1966.	202.514	67.719	131.607	3.188

У другој половини педесетих година предузете су мере са циљем зближавања српских и албанских ученика. У првој послератној деценији школе за српске, албанске и турске ђаке биле су физички одвојене по националној припадности ученика, а од 1956/1957. године уведене су „мешовите школе“, у којима се настава похађала на различитим језицима.²²

Школске 1957/1958. године српски ђаци на Косову и Метохији добили су прилику да уче албански језик и књижевност као изборни школски предмет у фонду од три часа недељно. Практични разлози утицали су на то да се велики проценат српских ученика определио за учење албанског језика. Успех који је остварен на овом плану истакнут је и у извештају Покрајинског комитета СКС за Косово и Метохију на Деветој покрајинској партијској конференцији 1965. године (Бонџић 2008: 88/97; *Izveštaj Pokrajinskog komiteta o radu SKS na Kosovu i Metohiji od Osme oblasne do Devete pokrajinske konferencije 1965*: 51).²³ Други потез који је имао за циљ смањивање националне нетрпељивости у школству било је увођење јединственог програма историје за српске, албанске и турске ђаке. Од школске 1957/1958. године

19 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.9/12, Основне карактеристике оствареног културно-просветног живота и рада националних мањина у НРС, 1958; Мањинско школство.

20 АЈ, 130, СИВ, ф. 993, Записник са седнице Одбора за унутрашњу политику Савезног извршног већа, одржане 19. децембра 1957. године, Проблем исцељења Турака из Југославије.

21 АЈ, 319, ф. 31, Анализа друштвеног плана САП Косова 1965–1970. Други део: Остварени развој образовања и културе у САП Косову и основне пројекције развоја до 1975. године, стр. 7.

22 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.9/16, Записник са састанка Савета за просвету о питању националних мањина, 1958.

23 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.9/22, Аматерске и професионалне културно-просветне установе; Културно-просветни проблеми национални мањина, стр. 7.

деца на Косову и Метохији похађала су историју по истом програму, који је претежно био сачињен од српске и југословенске историје, али и лекција посвећених албанској и турској историји.²⁴ Под притиском албанских функционера у Покрајинском комитету, 1963. године извршена је промена програма историје у виду повећања броја лекција посвећених историји Албаније (Imami 2015: 212).

Деца и родитељи су се педесетих година ретко опредељивали за наставак образовања након завршетка осмогодишње основне школе, на шта указују и статистички подаци. Основне школе на Косову и Метохији је 1961. године похађало 167.301 ђака, док је у средње школе и гимназије ишло око дванаест пута мање деце, свега 13.332 ученика.²⁵ Успорени развој образовања другог ступња на Косову и Метохији био је повезан са недовољним присуством наставе на албанском језику. Док је у основним школама настава за националне мањине извођена на матерњем језику, у школама другог ступња, нарочито стручним школама, настава се углавном одвијала на српском језику, због чега су албанска деца ретко настављала школовање. Школске 1961/1962. године, број албанских ученика у косовскометохијским основним школама је био за 70% већи од броја деце која су наставу похађала на српском језику, док су у средњим школама српски ученици још увек чинили натполовичну већину.²⁶

Савет за просвету Аутономне косовско-метохијске области и Одбор за просвету Народног собрања Македоније су 1959. године предложили Савезном секретаријату за образовање да се настава на матерњем језику за националне мањине у већој мери уведе у средње школе. Предлог је образложен потребом да се повећа број стручних кадрова у Области. Комисија ССРНЈ за националне мањине такође је подржала предлог за средњошколску наставу на језицима националних мањина.²⁷ Кампања за уписивање деце у средње школе и гимназије започета је 1959. године и резултирала је тиме да се број ђака у другом степену образовања од 1959. до 1964. године повећао два и по пута. У истом периоду, удвостручен је број просветних радника у школама другог ступња (*Izveštaj Pokrajinskog komiteta o radu SKS na Kosovu i Metohiji od Osme oblasne do Devete pokrajinske konferencije* 1965: 24).

24 АЈ, 318, ф. 24, а.ј. 32, Програм наставе историје у основним школама са шиштарским и турским наставним језиком, стр. 1–6.

25 АЈ, 318, ф. 24, Извештај о раду Савета за просвету АКМО за 1961. годину, стр. 6–7.

26 АЈ, 318, ф. 43, а.ј. 58, Писмо председника Одбора за просвету Народног собрања НР Македоније Димче Миреа Савезном секретаријату за образовање и културу, 8. 1. 1959.

27 АЈ, 318, ф. 43, а.ј. 58, Мишљење и примедбе Савета за просвету АКМО на материјал Савезног секретаријата за образовање о школама националних мањина, 31. јануар 1959, стр. 4.

Језик је представљао баријеру и за развој високог школства код албанске националне мањине. Албанску интелигенцију у Југославији су педесетих година углавном чинила лица која су образовање стекла у међуратној Албанији и фашистичкој Италији. Зекерија Реџа (1910–1972), који је 1942. године од стране владе Мустафе Крује постављен за директора гимназије у окупираној Ђаковици, током педесетих година је био директор албанског књижевног часописа у Приштини „Нови живот“. Пошто је Албанолошки институт у Приштини, у чијем раду је учествовао, затворен 1955. године због ширења национализма, Реџа је затражио да му се дозволи пресељење у Албанију, тако да се 1958. године настанио у Тирани (ur. Elsie 2004: 147; ur. Павловић, Гаталовић и др. 2012: 97, 100).²⁸ На катедри за албанологију Филозофског факултета у Београду радили су Антон Чета (1920–1995) и Идриз Ајети (1917–2019). Чета, који је међуратни период провео у Албанији, за време Другог светског рата вратио се на Косово и Метохију, радећи као професор у гимназији у Призрену. Ајети је након окупације Југославије 1941. године постао италијански стипендиста у Падови (Milanović 1990: 71-77). Марк Краснићи (1920–2015), који је током педесетих година радио на Ентографском институту САНУ, такође је за време рата студирао у Италији. Чета, Краснићи и Ајети су у извештајима Управе државне безбедности означени као носиоци албанског национализма.²⁹

Извршни комитет ЦК СКС је 27. јануара 1959. године расправљао о питањима у вези са положајем националних мањина у Србији, а једна од тема била је и албанска интелигенција у Југославији. Председник Извршног већа АКМО Фадиљ Хоџа тада је стао у одбрану албанске интелигенције од оптужби за национализам, поручивши да је свака интелигенција склона национализму. Он је истакао значај који албанска интелигенција треба да има за развој Косова и Метохије и потребу обласних институција за образованим кадровима који су завршили факултете. Хоџа је закључио да је непријатељски став који су југословенске власти заузимале према албанској интелигенцији у претходном периоду само погоршао стање и продубио неразумевање.³⁰

Косовскометохијски Албанци ретко су се опредељивали за студирање на југословенским факултетима педесетих година, што је било условљено културним, економским и политичким разлозима. Високообразовне

28 Архив Србије (АС), фонд Безбедносно-информативне агенције (БИА), III-121, Реферати о шиптарској националној мањини.

29 АС, БИА, III-136, Извештај о непријатељској делатности и антисоцијалистичким појавама у срединама просветних радника, средњошколске и студентске омладине на Космету, а.ј. 15–18.

30 АС, Ђ-2, Извршни комитет, к. 2, Стенографске белешке са проширене седнице Извршног комитета ЦК СКС Србије одржане 27. јануара 1959. године, стр. 98.

институције које у похађали у највећем броју биле су Виша педагошка школа у Скопљу и Филозофски факултет у Београду.³¹ Албански студенти у Београду и осталим универзитетским центрима у Југославији углавном су се међусобно повезивали, избегавајући друштвену асимилацију у југословенској средини. Због таквог држања и недовољне комуникације са осталим студентима, критиковани су од стране студентских удружења.³² С друге стране, албански студенти су износили жалбе да имају неравноправан третман на југословенским факултетима и да у студентским организацијама наилазе на негативну дискриминацију.³³

Оснивањем Више педагошке школе у Приштини 1958. године постављен је темељ за развој високог школства у Области (*VI обласна конференција* 1961: 38). Савезни секретаријат за образовање и културу је 1955. године утврдио да је у Аутономној косовско-метохијској области свега 2,8% наставника у основним школама имало завршену Вишу педагошку школу, док је на ниову Србије тај проценат износио 63%. То је утицало на одлуку да Приштина постане пети град у Србији са вишом педагошким школом. Развоју високошколске мреже на Косову и Метохији допринео је став СКЈ да треба повећати број високообразованих Албанаца у држави.³⁴

Након отварања Више педагошке школе, мрежа виших и високих школа на Косову и Метохији почела је брзо да се шири. Наредне, 1959. године основана је Виша управна школа у Приштини и Виша економско-комерцијална школа у Пећи. Виша пољопривредна школа у Приштини основана је 1960. године. Филозофски факултет, основан 1960. године био је први факултет у Области и у почетку је садржао одсеке за језике и природно-математичке науке (*VI обласна конференција* 1961: 38; Вукадиновић 2008: 52). Следеће, 1961. године основан је Правно-економски факултет у Приштини, у чији састав је укључена и дотадашња Виша управна школа. У Приштини и Косовској Митровици су 1961. године основане две више техничке школе, а 1962. године Филозофски факултет је отворио одељења за историју, географију и педагогију. Следећи факултет у Приштини био је Технички факултет, формиран 1965. године. У Призрену је 1961. године основано

31 АЈ, 507, ЦКСКЈ, XVIII–К.11/18, Студенти држављани ФНРЈ по народности 1955/1956.

32 АС, Ћ-2, Извршни комитет, к. 2, Стенографске белешке са проширене седнице Извршног комитета ЦК СК Србије одржане 27. јануара 1959. године, стр. 93.

33 АС, БИА, III-136, Извештај о непријатељској делатности и антисоцијалистичким појавама у срединама просветних радника, средњошколске и студентске омладине на Космету, а.ј. 16.

34 Више педагошке школе у Србији су до тада постојале у Београду, Нишу, Зрењанину и Крагујевцу. Опширније видети: АЈ, 318, ф. 51, а.ј. 66, Школе за образовање наставника за обавезно школовање (Стање, проблеми, предлози), стр. 5-6.

одељење Више педагошке школе у Приштини, које је 1962. године постало одвојена високошколска институција.

Косово и Метохија је почетком шездесетих година имала четири града у којима су биле смештене високошколске институције. Ниједан регион у Србији јужно од Београда није имао толико градова са високошколским установама. За разлику од Пећи, Косовске Митровице и Призрена, градови сличне величине у Централној Србији Крушевац, Лесковац, Краљево и Врање почетком шездесетих година нису имали више школе. На вишим школама и факултетима у Аутономној косовско-метохијској области школске 1960/1961. године студирало је 1.707 студената. Наредне године број студената је већ износио 3.516. (Вукадиновић 2008: 52).³⁵ Настава на овим високошколским установама одвијала се на српском и албанском језику, а у другој половини 1963. године број студената албанске националности са Косова и Метохије први пут је прстигао број студената српске националности из Покрајине. До 1965. године број студената на Косову и Метохији достигао је 6.000.³⁶ Високошколске установе на Косову и Метохији су до 1969. године формално биле део Универзитета у Београду, али су, у складу са југословенском праксом, имале изузетно широку аутономију и самостално су уређивале своју делатност (Вукадиновић 2008: 52).

Оснивање факултета и виших школа учврстило је положај Приштине као културног и економског регионалног центра, у који су почели да се досељавају становници из осталих крајева Југославије. Могућност стицања високог образовања на албанском језику довела је до тога да су у Приштину почели да долазе Албанци из Македоније, Црне Горе и општина у Централној Србији (Николић 1963: 47). Прелазак албанских научника, професора и студената из Београда у Приштину довео је до тога да је албаноолошки смер на Филозофском факултету у Београду школске 1961/1962. године уписао само један студент. У формирање косовскометохијских факултета ушло се са недовољним бројем квалификованих предавача, а нису била регулисана ни бројна организациона питања. Током шездесетих година биле су присутне и међунационалне нетрпељивости међу наставницима, које су посебно долазиле до изражаја приликом избора нових предавача.³⁷

35 АЈ, 318, ф. 24, Извештај о раду Савета за просвету АКМО за 1961. годину, стр. 8.

36 Према подацима Секретаријата Покрајинског комитета СКС за Косово и Метохију, у покрајини је 1965/1966. године студирало 4.000 редовних и 6.000 ванредних студената. Видети: АС, Савез комуниста Косова, к. 3, Седница Секретаријата Покрајинског комитета Савеза комуниста Србије за Косово и Метохију одржане 10. 1.1966. године. Информација о неким актуелним питањима на вишим школама и факултетима.

37 АС, БИА, III-136, Извештај о непријатељској делатности и антисоцијалистичким појавама у срединама просветних радника, средњошколске и студентске омладине на Космету, а.ј. 17-18.

ЗАКЉУЧАК

Током 1957. и 1958. године Савез комуниста Југославије предузео је мере са циљем економског и просветног јачања косовско-метохијске аутономије. Савезна комисија за националне мањине надгледала је материјални и културни положај Албанаца у Србији, а Савезно извршно веће дотирало је економски развој Косова и Метохије. Привредни план 1957–1961. је из корена променио економску структуру Аутономне косовско-метохијске области, што се огледало у отварању нових погона електропривреде, хемијске, текстилне и прехрамбене индустрије. Економски развој Косова и Метохије од 1961. до 1965. године обележен је изузетно високим стопамата привредног раста. Индустрија Косова и Метохије је у поменутом периоду отворила нове перспективе и постала мање зависна од експлоатације рудних богатстава, а покрајински руководиоци су 1965. године говорили о „друштвено-економском преображају Косова и Метохије“. Поменуте промене омогућене су инвестицијама са савезног и републичког нивоа, које су у укупним инвестицијама на Косову и Метохији учествовале са преко 70%. Ипак, упркос великом расту бруто-друштвеног производа по глави становника, он је, услед високог природног прираштаја и брзог раста популације, остао на ниском нивоу у поређењу са остатком Југославије.

Повећање стручног ангажмана и материјалних улагања крајем педесетих година омогућили су да школске зграде у Аутономној косовско-метохијској области почну да испуњавају модерне урбанистичке, хигијенске и педагошке стандарде. У циљу побољшања међунационалних односа српски, албански и турски ученици из истих места почели су да похађују школе у истим објектима, а за српске ђаке је уведен албански језик као изборни предмет. Кампања за развој средњег образовања на Косову и Метохији покренута крајем педесетих година резултирала је увећавањем броја ученика средњих школа за два и по пута у периоду од 1959. до 1964. године. Формирање мреже факултета у Приштини и високошколских установа у Митровици, Пећи и Призрену, омогућило је да се, упркос почетном заостатку, Косово и Метохија шездесетих година нађе у привилегованом економском и просветном положају у односу на Централну Србију.

ИЗВОРИ

Архив Југославије

– фондови: Социјалистички савез радног народа Југославије (142); Савезни секретаријат за образовање и културу (318); Савезни савет за образовање и културу (319); Централни комитет Савез комуниста Југославије (507); Кабинет председника Републике (837).

Архив Србије

– фондови: Безбедносно-информативна агенција; Централни комитет Савеза комуниста Србије (Ђ-2); Савез комуниста Косова.

Архив Косова и Метохије, Приштина

– фондови: Савез комуниста Косова (Lidhja e Komunistëve të Kosovës); Обласни народни одбор (Këshili popullor krahinor).

ЛИТЕРАТУРА

- Ђосић 2009: Ђосић. *Лична историја једној годџа. Време искушења 1951–1968*. Београд: Службени гласник.
- Hadžibulić, Bašota 1972: Muris Hadžibulić, Nuri Bašota i dr. ur. *Privredni sistem SFRJ. Prvi deo. Osnove privrednog sistema Jugoslavije*, Beograd: Institut za ekonomiku investicija.
- VI обласна конференција Социјалистичкој савеза радној народа Србије за Косово и Метохију. Приштина. Обласни одбор ССРНС за Косово и Метохију: 1961.
- VII kongres Saveza komunista Jugoslavije. Ljubljana 22–26. aprila 1958. *Stenografske beleške*. Beograd. Kultura: 1958.
- Bjelajac 2010: Mile Bjelajac. „Proizvođenje novih nacija, novih manjina i teritorijalna pitanja (Koncept konkurentne države na tlu Srbije)”. *The shared history. Nations, states and diasporas of the former Yugoslavia*. Zbornik radova. Ur. Darko Gavrilović. Sremska Kamenica: Fakultet za evropske pravno-političke studije, 121-142.
- Ђонџић 2008: Драгомир Ђонџић. „Један документ о двојезичном школству на Косову и Метохији 1961. године“. *Архив*, год. IX, бр. 1-2, 88-97.
- Вукадиновић 2008: Зоран Вукадиновић. „Приштински универзитет и његове библиотеке“, *Савремена библиотека*, год. XX, бр. 25, 52-55.
- Вукадиновић 2019: Игор Вукадиновић. „Југословенска социјална политика на Косову и Метохији (1945–1974)“. *Социјална историја у Србији на раскришћу векова*. Зборник радова. Ур. Владимир Илић. Београд: Висока школа социјалног рада, 235-245.
- Гаталовић 2016: Миомир Гаталовић. *Косово и Метохија у државној историји Југославије 1958–1965*. Београд: Институт за савремену историју.
- Gatalović 2016 b. Miodir Gatalović. „Uticaj otvaranja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji na kreiranje državne politike prema Kosovu i Metohiji 1964-1965”. *Istorija 20. veka*, god. XXXVI, br. 2, 117-136.
- Gusja 1982: Ismet Gusja. *Prirodni izvori i privredni razvoj SAP Kosova*. Priština: Jedinstvo. *Društveni plan privrednog razvoja Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1957–1961*. Priština. Zavod za privredno planiranje Autonomne Kosovsko-metohijske oblasti: 1958.
- Elsie 2004: Robert Elsie, ur. *Historical dictionary of Kosova*. Lanham: Scarecrow Press.
- Живковић 2011: Милутин Живковић. „Посета Јосипа Броза Тита Косову и Метохији (25 – 28. марта 1967. године) у светлу постбрионских дешавања у покрајини“. *Баштина*, св. 30, 135-151.
- Imami 2015: Nailje Malja-Imami. „Školstvo na albanskom jeziku na Kosovu i jugu Srbije (1945–2015)“. *Figura neprijatelja. Preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*, Zbornik radova. Ur. Aleksandar Pavlović. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 211-227.
- Islami 1982: Hivzi Islami. „Nepismenost u današnjem kosovskom selu“. *Sociologija sela*, br. 20 (77/78), 219-232.

- Izveštaj Pokrajinskog komiteta o radu SKS na Kosovu i Metohiji od Osme oblasne do Devete pokrajinske konferencije.* Priština. Pokrajinski komitet Saveza komunista Srbije za Kosovo i Metohiju: 1965.
- Јевтић 1990: Атанасије Јевтић. *Сѡрагање Срба на Косову и Метохију од 1941. до 1990.* Приштина: Јединство.
- Limani 1980: Musa Limani. *Investicije i privredni razvoj Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo,* Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva SAP Kosova.
- Маџарај 1989: Binak Маџарај. *Економска активност становништва SAP Косова (Економско – демографска студија).* Приштина: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Socijalističke autonomne pokrajine Kosovo, 1989.
- Малетић, Стојић 1975: Михајло Малетић, Иван Стојић. *Урошевцац и околина.* Београд: Борба.
- Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1956–1957.* Priština. Naordni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti: 1961.
- Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti 1958–1959.* Priština. Narodni odbor Autonomne kosovsko-metohijske oblasti: 1962.
- Николић 1963: Миодраг Николић. *Косово и Метохија. Прељед друштвено-економској развојика.* Београд: Седма сила.
- Нуши 1977: Pajazit Nuši. *Saradnja Univerziteta u Prištini i Univerziteta u Tirani.* Priština: Pokrajinski centar za marksističko obrazovanje “Ideje i akcije”.
- Осић, Бабић 1991: Časlav Osić, Stojan Babić i dr., ur. *Privredni razvoj Kosova i Metohije.* Beograd: Naučna knjiga.
- Павловић, Гаталовић и др. 2012: Момчило Павловић, Миомир Гаталовић и др. ур. *Косово и Метохија: Век важних догађаја 1912–2012.* Београд: Институт за савремену историју.
- Pelikan 2011: Jan Pelikan. „Pristup Titovog režima Kosovu krajem pedesetih godina“. *Tito – Viđenja i tumačenja.* Zbornik radova. Ur. Olga Manojlović Pintar. Beograd: Institut za noviju istoriju, 235-246.
- Роповић 2009: Nenad Popović. *Economic history and perspectives of Kosovo and Metohija.* Belgrade: Fond „Srpski ekonomski centar“.
- Prifti, Verli 1993: Kristaq Prifti, Maranglen Verli, „Ascpets of the economic situation of Kosova (1980–1989)“. *The truth on Kosova.* Zbornik radova. Ur. Kristaq Prifti. Tirana: Encyclopaedia Publishing House, 242-260.
- Privredni i društveni razvoj SAP Kosova 1947–1972.* Priština. Pokrajinski zavod za statistiku SAP Kosova: 1974.
- Rajović 1985: Radošin Rajović. *Autonomija Kosova. Istorijsko-pravna studija.* Beograd: Ekonomika.
- Ристановић 2018: Петар Ристановић. „Југословенски програм мера и активности за заустављање иселавања Срба и Црногораца са Косова и Метохије“. *Башићина*, св. 46, 255-272.
- Симијановић 2016: Јован Симијановић. „Прилог историји пословања „Тречче“ (1944–1956)“, *Башићина*, св. 46, 241-254.
- Славковић 2018: Божица Славковић: *Полијичке, економске и културне ѡрилице на Косову и Метохији 1919-1941.* Београд: Просвета–Принцип, 2018.
- Трајковић 2009: Радомир Трајковић. *Каменица са околином (хроника).*

Igor Đ. VUKADINOVIĆ

THE ECONOMIC AND EDUCATIONAL TRANSFORMATION
OF THE AUTONOMY OF KOSOVO AND METOHİJA (1958–1965)

SUMMARY

Decision of the League of Communists of Yugoslavia to pay special attention to the development of the Autonomous Region of Kosovo and Metohija has radically changed the economic structure of the region. This was reflected in the opening of new plants in the electrical, chemical, textile and food industries, which was followed by the high rates of economic growth. These changes were made possible by investments from the federal and republican levels, which accounted for over 70% of total investments in Kosovo and Metohija. Data on the economic boom of Kosovo and Metohija in the period 1957–1964. years deny the myth of the “oppression of Albanians” while Aleksandar Rankovic was in positions of power.

The increase in professional engagement and material investments at the end of the fifties enabled school buildings in Kosovo and Metohija to meet modern urban, hygienic and pedagogical standards. In order to improve interethnic relations, Serbian, Albanian and Turkish students from the same places started attending schools in the same facilities, and the Albanian language was introduced as an elective subject for Serbian students. During the 1950s, Kosovo Albanians rarely chose to study at Yugoslav universities, driven by cultural, economic and political considerations. The situation changed after 1958, with the establishment of the Higher Education School in Pristina. The faculty network expanded in the following years, so that in the early 1960s, Kosovo and Metohija had four towns that housed higher education institutions. Pristina has become the cultural, economic and educational center of this part of Yugoslavia.

Key words: Kosovo and Metohija, economy, culture, education, Fadil Hoxha, Edvard Kardelj, Socialist Yugoslavia